

УДК 331.45:340(477)

МАЙДАНИК РОМАН АНДРІЙОВИЧ

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права
юридичного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України*

ПРАВОВІДНОСИНИ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ І НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Висвітлено концепцію медичного обслуговування, визначено поняття правовідносин медичного обслуговування. Проаналізовано підстави виникнення правовідносин із надання медичних послуг, зокрема договір про надання медичних послуг, одностороння обіцянка та дії в чужому інтересі без доручення, а також елементи таких правовідносин. Охарактеризовано понятійно-категоріальний апарат царини, зокрема сфокусовано увагу на дефініціях «медична послуга», «медична допомога» та «медико-соціальна допомога».

Ключові слова: медичне обслуговування, правовідносини медичного обслуговування, медична послуга, медична допомога, договір про надання медичних послуг.

1. Еволюція концепції медичного обслуговування у праві України

Правове регулювання відносин медичного обслуговування в Україні здійснюється на основі концепції, яка еклектично поєднує в собі елементи радянської системи Семашко (виключно державне фінансування, публічно-правове розуміння відносин з надання медичної допомоги) з елементами змішаної системи охорони здоров'я, впровадженої протягом останніх десятиліть під впливом формування в Україні суспільства ринкової економіки та лібералізації відносин у сфері охорони здоров'я, у тому числі щодо медичної допомоги.

Передбачене Основами законодавства України про охорону здоров'я [1] (надалі – Основи законодавства) правове регулювання відносин щодо надання медичної допомоги ґрунтується на концепції медичного обслуговування, ідеологічно сформованій за часів радянського права. З одного боку, ця концепція поєднує всі відомі праву об'єкти цивільного обігу – послуги, роботи і продукцію (товар), а з іншого – передбачає подвоєння суб'єктного складу зазначених від-

носин – суб'єкта медичного обслуговування (заклад охорони здоров'я і фізична особа – підприємець) і суб'єкта надання медичної допомоги (медичний/фармацевтичний працівник). Такий підхід не відповідає цивілістичному трактуванню зазначених відносин, які цивілістична доктрина і законодавство розглядають як відносини з надання медичної послуги, виконання робіт (у частині так званих медичних робіт – виготовлення пломби зуба, іншого уречевленого результату медичного втручання), виготовлення і реалізація товару (лікарських засобів, медичних товарів). Суб'єктом надання медичних послуг є заклад охорони здоров'я/фізична особа – підприємець, а медичний/фармацевтичний працівник, який надає медичну допомогу, зазвичай є працівником закладу охорони здоров'я (послугодавця), що діє на підставі трудового договору.

Методологічну основу концепції медичного обслуговування, яку використано в Основах законодавства, становить сформована за часів радянського права ідея опублічення відносин у сфері охорони здоров'я, згідно з якою надання медичної допомоги, що радянською державою гарантовано надавалася на безоплатних засадах (за кошти державного бюджету), вважалось виключною сферою публічного права, в якій немає місця цивільному праву, а відтак, надання медичної допомоги не могло бути медичною послугою.

Протягом останнього десятиліття (зокрема, починаючи з 2010 р.) спостерігається тенденція до модернізації вітчизняної системи охорони здоров'я на засадах поступового відходу від концепції медичного обслуговування, визнання договору підставою надання медичної допомоги і різновидом цивільно-правової послуги, з урахуванням певних публічно-правових обмежень, зумовлених особливою для суспільства соціальною значущістю відносин у сфері охорони здоров'я.

Виявлення співвідношення між наведеними термінами сприятиме системному з'ясуванню змісту поняття правовідносин медичного обслуговування і надання медичних послуг.

В Основах законодавства знайшла відображення концепція медичного обслуговування, яка ґрунтується на панівному в сучасній економічній науці трактуванні послуги як праці, що не проявляється у продукті, діяльності, результати якої не втілюються в речову форму [2, с. 37].

Однією з визначальних ознак послуг учені-економісти вважають невідривність процесів їх виробництва і споживання [3, с. 820–828; 4, с. 10; 5].

При цьому в літературі роботи інколи називають різновидом послуги та іменують матеріальними послугами [6, с. 56]. Такий підхід підтримують деякі юристи. Так, М. О. Барінов включив до поняття «послуга» і виконання робіт, зазначивши, що «одні послуги втілюються у споживчих вартостях речей, а інші – як результат діяльності послугонадавача... не отримують втілення у товарах, дістають вияв у формі діяльності послугонадавача» [7, с. 14].

У радянській юридичній літературі 80–90-х років ХХ ст. нерідко можна було натрапити на вживання термінів «послуги» та «обслуговування» як синонімів. Прихильники такого підходу посилались на досвід правового регулювання сфери обслуговування деяких соціалістичних країн (Чехословаччина, Німеччина).

Деякі науковці дотримувалися концепції договору на обслуговування громадян як самостійного типу цивільно-правового договору поряд із загальноцивільними і господарськими договорами [8–10].

Як істотні ознаки договору на обслуговування громадян відзначалися плановий характер діяльності, спеціальна правоздатність, переддоговірні зобов'язання (з інформування громадянина про властивості товарів, робіт, послуг тощо) організації обслуговування, якість обслуговування як кінцевий договірний результат.

Існування «специфічного вторинного структурного утворення», яке умовно можна назвати «зобов'язання (договір) на обслуговування», допускав і О. Ю. Кабалкін [11, с. 21]. Однак він вважав, що зобов'язання з надання послуг не може бути самостійним типом цивільно-правового зобов'язання, оскільки «за умов ринку, побудови єдиного економічного і правового простору стирається грань між зобов'язаннями, які раніше виокремлювалися на базі різних економічних законів (що зумовлювало найбільш істотні відмінності в характері їх правового регулювання), – загальноцивільними зобов'язаннями, господарськими зобов'язаннями з обслуговування громадян» [12, с. 85].

Терміни «медичне обслуговування» та «об'єкти майнового обігу – послуги, роботи, товар» фактично використовуються в Основах законодавства як синоніми.

Отже, визначити співвідношення між поняттями «медичне обслуговування» і «медичні послуги» досить складно, передусім, через недостатню розробленість категорії «обслуговування». Присвячені їй дослідження датовані переважно радянським періодом. Саме цим зумовлена необхідність з'ясування змісту категорії «обслуговування» за умов ринкової економіки з урахуванням істотного оновлення сучасного цивільного законодавства.

Зазвичай під обслуговуванням розуміють діяльність, спрямовану на задоволення потреб громадян. Для опосередкування цієї діяльності можуть використовуватися різні правові форми. Однак занадто широке трактування поняття обслуговування може призвести до його «розмивання», оскільки будь-яке договірне зобов'язання, в кінцевому підсумку, спрямоване на задоволення інтересу кредитора.

У зв'язку з цим доцільно віднести зазначені правові форми до визначених Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) типів договірних зобов'язань залежно від спрямованості зобов'язання на досягнення певного юридичного результату. При цьому йдеться про юридичний результат, який значною мірою вже обумовлений нормативно (зазвичай йдеться про договори, спрямовані на передання речі, виконання роботи, надання послуги) [13, с. 326]. Деякі автори під спрямованістю зобов'язання пропонують розуміти «кінцеві економічний та юридичні результати, на досягнення яких спрямовані основні дії учасників договору» [14, с. 92].

За критерієм спрямованості юридичного результату цивільно-правові договори традиційно поділяють на такі групи договорів: договори, спрямовані на передачу майна у власність; договори, спрямовані на передачу майна в користування; договори, спрямовані на виконання робіт; договори, спрямовані на надання послуг; договори, спрямовані на досягнення спільної мети (договори

про спільну діяльність); ризикові/алеаторні договори (рентного, страхового, ігрового тощо ризику); договори немайнового змісту (організаційні договори тощо); додаткові договори (зокрема, з приводу заснованих на угоді сторін способів забезпечення зобов'язань виконання); підготовчі договори (попередні договори, протоколи намірів тощо); договори, спрямовані на надання відстрочки (розстрочки); договори, спрямовані на заміну осіб у зобов'язанні; «сімейні» договори; змішані (нетипові), комплексні, інтегровані договори; непоіменовані договори (договори особливого роду, *sui generis*) [15, с. 365].

Договірні зобов'язання з надання медичних послуг, як оплатних, так і безоплатних, виникають на підставі договору про надання медичних послуг, основний предмет яких становить медична допомога.

Сучасною вітчизняною доктриною не сформовано чітких юридичних критеріїв для розробки теоретичної конструкції і, тим більше, закріплення на нормативному рівні договору про обслуговування громадян (фізичних осіб) як самостійного типу. За таких обставин сумнівною видається перспектива використання категорії «медичне обслуговування» в Основах законодавства і для удосконалення чинного законодавства про договір медичного обслуговування, який використовується у сфері охорони здоров'я (при наданні гарантованої державою медичної допомоги), яка є сферою обслуговування, що вже отримала спеціальне правове регулювання.

Додатковий привід сумніватися в необхідності конструкції договору про (медичне) обслуговування зумовлений закріпленням у ЦК України норм про публічний договір (ст. 633), а також спеціальних норм про договори роздрібної купівлі-продажу, прокату, побутового підряду. За правовою природою договір обслуговування є, як правило, публічним договором. Внаслідок публічного характеру сторона-виконавець (продавець) цього договору повинна виконувати обов'язки з продажу товарів, виконання робіт або надання послуг для кожного, хто до нього звернеться, на рівних умовах для всіх, хто звернувся.

2. Загальна характеристика правовідносин із надання медичних послуг

2.1. *Поняття правовідносин медичного обслуговування і надання медичних послуг*

Згідно зі ст. 3 Основ законодавства, відносини із надання медичної допомоги є діяльністю професійно підготовлених медичних працівників, спрямованою на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

Медичним обслуговуванням визнається діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою.

Діяльність закладів охорони здоров'я з медичного обслуговування полягає в забезпеченні медичної допомоги фізичним особам (населенню), інших послуг

(робіт) у сфері охорони здоров'я на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників.

Правовідносини з медичного обслуговування є врегульованими правовими нормами суспільними відносинами про надання медичних і тісно пов'язаних із ними інших послуг і виконання робіт, виготовлення і реалізацію виробів (товарів), відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи у зв'язку із провадженням діяльності у сфері охорони здоров'я.

За своєю юридичною природою правовідносини з медичного обслуговування є цивільно-правовими відносинами, оскільки ґрунтуються на засадах юридичної рівності, майнової відокремленості і диспозитивності, з урахуванням особливостей, передбачених Основами законодавства та прийнятими відповідно до них іншими законами, що регулюють суспільні відносини у сфері охорони здоров'я.

Згідно з ч. 1 ст. 177 і ч. 1 ст. 901 ЦК України, при здійсненні медичного обслуговування на основі ліцензії про медичну практику заклад охорони здоров'я та фізична особа – підприємець надає медичні послуги, які споживаються у процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не передбачено договором.

Особливість надання медичної послуги полягає в здійсненні допустимого медичного втручання (застосування методів діагностики, профілактики або лікування, пов'язаних із впливом на організм людини) з метою поліпшення і підтримання здоров'я пацієнта у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами або з інших внутрішніх чи зовнішніх причин (ст. 42 Основ законодавства).

Відповідно до ст. 44 Основ законодавства, у медичній практиці застосовуються методи профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарські засоби, дозволені до застосування. Нові методи профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарські засоби, які перебувають на розгляді в установленому порядку, але ще не допущені до застосування, можуть використовуватися в інтересах вилікування особи лише після отримання її письмової згоди. Щодо особи віком до 14 років (малолітньої особи) зазначені методи та засоби можуть використовуватися за наявності письмової згоди її батьків або інших законних представників, а щодо особи віком від 14 до 18 років – за її письмовою згодою та письмовою згодою її батьків або інших законних представників; щодо особи, цивільна дієздатність якої обмежується, – за її письмовою згодою та письмовою згодою її піклувальників; щодо особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, – за письмовою згодою її законного представника.

Медична послуга є благом, з приводу якого виникають майнові та немайнові (ідеальні) відносини між їх учасниками, як майново відокремленими, приватними особами. Воля учасників цих відносин предметно виражена в грошах замовника (пацієнта чи розпорядника бюджетних коштів), які він готовий сплатити за медичні послуги, які надасть послугонадавач – заклад охорони здоров'я/приватно практикуючий лікар, користуючись професійними

знаннями та відповідним медичним обладнанням. Послугодавач, своєю чергою, готовий запропонувати специфічні знання та обладнання, необхідні для надання медичної послуги на оплатних засадах шляхом одержання плати за ці послуги [16, с. 8].

За характером правовідносини з надання медичної послуги виникають із приводу задоволення майнового та немайнового (ідеального, духовного) інтересу учасників цих відносин.

Суб'єкт надання медичних послуг (заклад охорони здоров'я, фізична особа – підприємець) і замовник (роботодавець тощо) та/або отримувач послуги (пацієнт), що бажають взаємно задовольнити свої інтереси, утворюють відносні зобов'язальні відносини, в межах яких вони наділені певними зобов'язальними правами. Розпорядник бюджетних коштів/фізична особа-пацієнт здобуває право вимоги до суб'єкта надання медичних послуг учинити дії в інтересах пацієнта – надати медичні послуги.

Суб'єкт надання медичних послуг набуває, відповідно, право вимоги до фізичної особи – пацієнта/розпорядника бюджетних коштів на здійснення оплати послуги, виконання вимог, що забезпечують якісне надання медичних послуг, надання необхідних для цього відомостей. Отже, право вимоги суб'єкта надання медичних послуг має, насамперед, майновий інтерес.

Водночас, вступаючи в зазначені правовідносини, фізична особа – пацієнт задовольняє свої духовні, особисті потреби, інтереси, набуває духовних благ чи користується ними. Отже, не можна заперечувати, що в цих відносинах є майновий елемент, і неможливо ігнорувати значення немайнових елементів [17, с. 34].

Правовідносини з надання медичних послуг мають ознаку диспозитивності, яка полягає в тому, що за згодою та вибором сторін застосовуються певні з можливих методів лікування та діагностики, різні способи укладання договору (письмовий та усний), визначається місце надання послуги тощо [18].

2.2. Медична послуга, медична і медико-соціальна допомога: наукові концепції

У сфері надання послуг з охорони здоров'я вживається багато близьких за значенням понять: медична діяльність, медична практика, медична допомога, медичні послуги, – що зумовлює необхідність їх розмежування. Питання співвідношення обсягів понять «медична допомога» і «медичні послуги» є предметом наукових дискусій. Деякі дослідники вважають медичну допомогу і медичні послуги складовими ширшого поняття «медична практика», яке визначають як вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, що провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами – підприємцями, які відповідають визначеним законом єдиним кваліфікаційним вимогам, з метою надання медичної допомоги та медичного обслуговування [19, с. 14; 20].

Законодавство України і міжнародно-правові акти не окреслюють переліку дій, які належать до медичної допомоги та до медичних послуг.

У Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення (Женева, 28 червня 1952 р.), в Європейському кодексі соціального забезпечення (Страсбург, 16 квітня 1964 р.) немає поняття «медична послуга», лише зазначено, що

поняття «медична допомога» охоплює профілактику та лікування. В Амстердамській декларації про політику в галузі дотримання прав пацієнтів у Європі, прийнятій Європейською нарадою з прав пацієнтів 30 березня 1994 р., зазначено, що медична допомога є медичною послугою [21, с. 326].

У вітчизняній юридичній літературі до визначальних ознак медичних послуг віднесено такі: 1) надаються лише спеціальними, нормативно визначеними учасниками правовідносин; 2) завжди мають публічний характер; 3) реалізуються і споживаються у процесі провадження медичної діяльності; 4) як правило, не мають матеріального результату; 5) спрямовані на поліпшення стану здоров'я пацієнта або на задоволення його репродуктивних і медико-естетичних потреб [22, с. 4].

З огляду на це, пропонуємо трактувати медичну послугу в широкому значенні як родове стосовно медичної допомоги поняття, що відображає специфіку отримання безоплатних медичних послуг у державних і комунальних закладах охорони здоров'я за спеціальних обставин, визначених законом.

Прихильники такого підходу вважають за доцільне законодавче визначення медичної послуги як найширшого поняття, яке має замінити терміни «медична діяльність», «медична практика» та «медичне обслуговування» [22, с. 4].

Деякі автори відмежовують медичну послугу від медичної допомоги за метою (корисним результатом), місцем здійснення та оплатністю, за сферою правового регулювання (нормами публічного та приватного права відповідно). Зокрема, якщо особа звертається за наданням медичної допомоги, то метою є поліпшення здоров'я людини, а якщо за одержанням медичної послуги, то метою є не лише поліпшення здоров'я, а й досягнення додаткового, естетичного ефекту [21, с. 327].

Співвідношення цих правових категорій впливає, насамперед, з визначення понять «допомога» і «послуга». Поняття «допомога» означає сприяння, підтримку в чому-небудь, захист чого-небудь; «послуга» визначається як діяльність, що спрямована на задоволення певних потреб. З огляду на це, обґрунтовується доцільність використання поняття «медична послуга» в актах цивільного законодавства, оскільки воно є ширшим за змістом, а також охоплює ті медичні послуги, які надаються не з метою збереження або підтримання оптимального рівня життя та здоров'я людини, а з метою задоволення потреб [19, с. 16].

Медичні послуги і медичну допомогу слід відрізнити від медико-соціальної допомоги та соціальної допомоги в сфері охорони здоров'я.

В Алма-Атинській декларації ВООЗ (1978) зазначено, що первинна медико-соціальна допомога охоплює такі елементи: санітарну просвіту з актуальних проблем охорони здоров'я і способів їх вирішення та профілактики, забезпечення достатньою кількістю санітарно-гігієнічних продуктів харчування і чистою питною водою, проведення основних санітарно-гігієнічних заходів, охорону здоров'я матері та дитини, вакцинацію, лікування поширених захворювань, забезпечення лікарськими засобами.

У медичній літературі термін «медико-соціальна допомога» розглядається як сукупність складових «медична» і «соціальна» допомога. Медична допомога (в широкому значенні) має узагальнююче значення, тобто охоплює всі види медичної допомоги, в тому числі лікувального та профілактичного призначення

[23; 24, с. 9]. Соціальна допомога (захист) тлумачиться як піклування держави, суспільства про громадян, які потребують допомоги, сприяння у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатньою забезпеченістю засобами існування (у формі пенсій, обслуговування хворих і немічних, піклування про дітей) [25; 26, с. 9].

Отже, медико-соціальна допомога – це комплексна, міждисциплінарна професійна діяльність, що поєднує дві складові (компоненти) – «медичну» і «соціальну» допомогу в сфері охорони здоров'я, кожна з яких має власний правовий режим і сферу застосування. Медичний компонент здійснює медичний персонал, надаючи профілактичну, лікувально-діагностичну, реабілітаційну, протезно-ортопедичну і зубопротезну допомогу. Соціальний компонент забезпечують не медичні працівники (психологи, педагоги, юристи, фахівці соціальної роботи, соціальні працівники, волонтери), здійснюючи заходи соціального характеру з догляду за хворими, непрацездатними та інвалідами, виплату допомоги з тимчасової непрацездатності [27; 26, с. 9–10].

Медико-соціальна допомога використовує форми і методи, які склалися як у системі охорони здоров'я (профілактичні, реабілітаційні, психотерапевтичні тощо), так і в системі соціального захисту населення (соціальне консультування, соціальні допомоги, соціальне обслуговування вдома і в стаціонарних закладах, надання тимчасового притулку тощо). Пріоритетними напрямками медико-соціальної допомоги, за критеріями гостроти, значущості наслідків, прийнято вважати наркологію, онкологію, психіатрію, а також хоспісну справу та охорону материнства й дитинства [27; 26, с. 10].

2.3. Місце правовідносин із надання медичних послуг у системі відносин у сфері охорони здоров'я

Правовідносини з надання медичних послуг щільно пов'язані з відносинами в сфері охорони здоров'я, відносинами домедичної допомоги і медичного забезпечення.

Охорона здоров'я передбачає виникнення так званих охороноздоровчих правовідносин, які охоплюють відносини в усіх сферах, що забезпечують здоров'я людини, в тому числі надання медичних послуг, здійснення прав людини в інших сферах медицини (виробництво й використання лікарських засобів, медичне страхування, забезпечення здорового способу життя тощо).

Такий підхід законодавчо відображено в ст. 3 Основ законодавства, згідно з якою охорона здоров'я – система заходів, які здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, заклади охорони здоров'я, медичні та фармацевтичні працівники і громадяни з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимально біологічно можливою індивідуальною тривалістю її життя.

Основи законодавства розрізняють поняття «медична допомога» і «медичне обслуговування», що загалом співвідносяться як фактичні дії (медична допомога) та юридичні дії (медичне обслуговування) при наданні медичної допомоги.

Відповідно до Основ законодавства, медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

Медичне обслуговування – діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою (ст. 3 Основ законодавства).

Передбачені Основами законодавства категорії «медична допомога» і «медичне обслуговування» доцільно розглядати як юридично рівнозначні поняття або як самостійні частини цілого – юридичних дій у сфері охорони здоров'я. Залежно від ситуації, ці поняття збігаються за значенням – при наданні медичної допомоги, або регулюють різні за характером відносини – з надання медичної допомоги і пов'язаних з нею юридичних дій у сфері охорони здоров'я.

Медичне обслуговування лікувального закладу загалом охоплює поняття «медичні послуги», оскільки в цьому випадку заклад охорони здоров'я забезпечує надання медичної допомоги відповідним медичним персоналом. У випадку медичного забезпечення, яке безпосередньо не передбачає надання медичної допомоги, відповідний заклад охорони здоров'я вчиняє інші юридичні дії в сфері охорони здоров'я, необхідні або пов'язані з наданням медичної допомоги (санітарно-гігієнічні і протиепідемічні заходи; профілактика виникнення особливо небезпечних інфекцій, карантинні заходи; медичне страхування; виконання медичних експертиз тощо).

За приватно-правовою природою медичне обслуговування може передбачати надання послугодавцем (закладом охорони здоров'я чи приватно практикуючим лікарем) медичних послуг або інших майнових благ (послуг, робіт, передання майна, проведення розрахунків тощо), необхідних або пов'язаних з наданням медичної допомоги.

Правовідносини з надання медичних послуг виникають з моменту звернення фізичної особи-пацієнта за медичною допомогою чи з моменту надання медичної допомоги пацієнту.

Однак для окремих випадків законодавчо передбачене обов'язкове вчинення певних дій рятівного характеру немедичними працівниками з метою зменшення негативного впливу на стан здоров'я пацієнта, який перебуває у невідкладному стані.

Основи законодавства визначають невідкладний стан людини як раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, що становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або людей, які її оточують, і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин.

У зв'язку з цим медичні послуги і медичну допомогу необхідно відрізнити від домедичної допомоги, що визначається як невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за

своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навиками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та, відповідно до закону, зобов'язані здійснювати такі дії та заходи (ст. 3 Основ законодавства).

2.4. Види правовідносин із надання медичних послуг

Правовідносини у сфері охорони здоров'я, у тому числі правовідносини з надання медичних послуг, можна класифікувати за різними критеріями.

За характером зв'язку з охороною здоров'я розрізняють правовідносини про надання медичних послуг і правовідносини, які сприяють наданню медичних послуг. У першому випадку йдеться про надання медичних послуг, які виникають між закладом охорони здоров'я (зокрема, лікувальним закладом) і замовником (пацієнтом, його роботодавцем тощо). До другої групи належать відносини щодо медичного забезпечення населення, медичного страхування, виробництва та обігу ліків і виробів медичного призначення тощо.

За підставами надання правовідносини з надання медичних послуг поділяються на: 1) договірні відносини з надання медичних послуг (договір про надання медичних послуг; договір про медичне забезпечення населення; договір про створення, виробництво та обіг лікарських засобів; договори про виготовлення виробів медичного призначення (протези, медичне обладнання тощо)); 2) відносини з надання медичних послуг з односторонніх правомірних дій (з публічної обіцянки винагороди, внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи закладом охорони здоров'я або лікарем); 3) деліктні відносини у зв'язку з наданням медичних послуг/медичні делікти, зокрема: а) щодо відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я або смертю фізичній особі у зв'язку з наданням медичних послуг (ст. 1166, 1187, 1195–1208 ЦК України, п. і) ч. 1 ст. 6 Основ законодавства); б) щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок неусунення загрози життю, здоров'ю фізичної особи закладом охорони здоров'я або лікарем (ст. 1164, 1165 ЦК України).

Залежно від суб'єктного складу виокремлюють правовідносини з надання медичних послуг за участі пацієнтів і правовідносини з надання медичних послуг за участі законних представників пацієнтів (батьків тощо) або інших третіх осіб (роботодавця, страхової компанії).

За видом медичної допомоги правовідносини з надання медичних послуг поділяють на відносини з надання екстренної, первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої), паліативної медичної допомоги, медичної реабілітації.

У літературі як вид медичної допомоги виокремлено етап медичних досліджень.

Медична допомога за видами поділяється на екстрену, первинну, вторинну (спеціалізовану), третинну (високоспеціалізовану), паліативну, медичну реабілітацію.

Залежно від медичних показань, необхідних для отримання медичної допомоги, розрізняють правовідносини з надання медичних послуг за медичними показаннями (лікування хвороби тощо) і правовідносини з надання

медичних послуг за відсутності медичних показань (профілактичні заходи, медичні втручання за естетичними показаннями).

Найпоширенішим є поділ правовідносин із надання медичних послуг за напрямками діяльності. За цим критерієм виокремлюють правовідносини у таких сферах: проведення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів; проведення заходів щодо профілактики виникнення особливо небезпечних інфекцій, проведення карантинних заходів тощо; надання безоплатної медичної допомоги; надання платних медичних послуг; здійснення заходів щодо програми добровільного медичного страхування; проведення медичних експертиз; здійснення примусових заходів медичного характеру тощо.

За сферою медичної діяльності розрізняють правовідносини щодо надання медичної допомоги, організації реабілітаційно-відновних заходів, медичного страхування, виробництва лікарських засобів і виробів медичного призначення тощо.

Правовідносини з надання медичних послуг можна класифікувати й за іншими критеріями, зокрема за особливістю хвороби пацієнта, за особливостями окремих груп пацієнтів, за характером оплатності медичних послуг, за суб'єктним складом та ін.

3. Підстави виникнення правовідносин із надання медичних послуг

3.1. Система підстав виникнення правовідносин із надання медичних послуг

Правовідносини з надання медичних послуг характеризують підстави їх виникнення та елементи – суб'єктний склад, об'єкти і зміст.

Підстави виникнення, суб'єктний склад, об'єкт і зміст правовідносин із надання медичних послуг визначаються з урахуванням загальних ознак та особливостей окремих видів зазначених правовідносин.

Підстави виникнення правовідносин із надання медичних послуг відображають сутність та особливості здійснення правовідносин у сфері охорони здоров'я. Залежно від правомірності підстави виникнення відносин з надання медичних послуг можуть бути правомірними (наприклад, договір про надання оплатних медичних послуг, договір про безоплатне надання медичної допомоги) і неправомірними (зокрема, протизаконне вилучення органу або тканини для трансплантації).

У медичній діяльності нерідко трапляється, що для виникнення, зміни або припинення правовідносин із надання медичних послуг необхідне поєднання кількох юридичних фактів – фактичного складу. Наприклад, за наявності звернення громадянина за медичною допомогою заклад охорони здоров'я повинен спеціалізуватися на наданні саме такого виду медичної допомоги (виняток – надання невідкладної медичної допомоги). Лікар у процесі діагностики повинен встановити наявність захворювання у фізичної особи і необхідність лікування.

Властиве відносинам у сфері охорони здоров'я поєднання публічно- і приватно-правових елементів зумовило існування різних підстав зобов'язальних правовідносин з надання медичних послуг.

Вітчизняна доктрина цивільного права сформувала чотири підстави виникнення зобов'язань із надання медичних послуг: договір про надання медичних послуг; одностороння обіцянка; дії в інтересах третьої особи без доручення; медичний делікт.

3.2. Договір про надання медичних послуг як підстава правовідносин із надання медичних послуг

Договір про надання медичних послуг є найпоширенішою підставою виникнення правовідносин із надання медичних послуг (оплатних і безоплатного їх надання). На договори про надання медичних послуг поширюються загальні положення цивільного права про правочин і договір.

У зв'язку з цим договір про надання медичних послуг необхідно розглядати як домовленість сторін цього договору (пацієнт і заклад охорони здоров'я, або розпорядник бюджетних коштів і заклад охорони здоров'я) у вигляді узгоджених волевиявлень закладу охорони здоров'я та пацієнта, або розпорядника бюджетних коштів і закладу охорону здоров'я в інтересах пацієнта з приводу надання медичних послуг згідно із загальноцивільними умовами дійсності та набуття чинності договору.

3.3. Одностороння обіцянка як підстава правовідносин із надання медичних послуг

Одностороння обіцянка є «дією на основі дружніх відносин», головна ознака яких полягає у відсутності правових відносин і зумовленої цим презумпції фактичного характеру дій на виконання такої обіцянки.

Наприклад, обіцянка виміряти тиск є односторонньою обіцянкою, вона не передбачає надання екстреної медичної допомоги, отримання лікарем винагороди; лікар не вважається юридично пов'язаним домовленістю, що не тягне для нього негативних наслідків у разі ненадання обіцяної послуги [28, с. 99; 29, с. 255].

З огляду на це, у вітчизняній юридичній літературі зазвичай підкреслюється суто неправовий характер такого роду обіцянок, які з цієї підстави взагалі не породжують правових наслідків, не є наданням медичних послуг, а такі відносини регулюються на рівні моралі [30, с. 50].

Однак такий підхід є обґрунтованим лише стосовно звичайних, позбавлених дружнього характеру відносин.

Одностороння обіцянка, попри відсутність безпосереднього правового зв'язку відносин з надання такої обіцянки, не виключає можливості визнання судом юридичного ефекту у зв'язку з неправомірною поведінкою, яка впливає з «дій на основі дружніх відносин» і породжує зобов'язання із заподіяння шкоди.

За своєю юридичною природою зобов'язання із заподіяння шкоди, яка виникла з дій на основі дружніх відносин, має ознаки фідуціарного суб'єктивного права очікування, зміст якого становить натуральний (моральний) обов'язок боржника виконання обіцянки в натурі, юридично забезпечений правом кре-

дитора на відшкодування заподіяної шкоди внаслідок невиконання односторонньої обіцянки, наданої на основі дружніх відносин.

Доцільність визнання за такими відносинами юридичного ефекту зобов'язань із заподіяння шкоди здоров'ю чи життю особі зумовлена особливо довірливим, фідучіарним характером дій на основі дружніх відносин, які створюють для кредитора право розумно очікувати (розраховувати) виконання односторонньої обіцянки боржника за правилами виконання зобов'язання з одностороннього правочину. У цьому зв'язку заслуговує на увагу сформована в німецькому праві концепція фактично-правового характеру «дій на основі дружніх відносин». Визначальною ознакою таких відносин вважається відсутність правового зв'язку односторонньої обіцянки. Однак відносини, які впливають з дружніх актів, на основі правових приписів про неправомірну поведінку, можна визнати такими, що породжують зобов'язання із заподіяння шкоди [28, с. 101; 31, с. 314–315; 32, с. 58].

Вітчизняна доктрина медичного права зазвичай виходить з ідеї публічно-правового характеру таких відносин, у яких кожний медичний працівник зобов'язаний безоплатно надати необхідну медичну допомогу фізичній особі, яка перебуває в небезпечному для здоров'я стані. Однак визнання публічно-правового характеру відносин з надання медичних послуг за умов небезпечного для життя фізичної особи стану не є достатньо обґрунтованим, оскільки ці відносини можна вважати діями в інтересах третьої особи без доручення.

Цивільно-правовий характер відносин у ситуаціях обов'язкового надання медичної допомоги в разі перебування фізичної особи в небезпечному для її життя стані підтверджується тим, що обов'язковість надання медичної допомоги не виключає укладання договору про надання медичних послуг після виведення пацієнта з небезпечного для життя стану.

3.4. Дії в чужому інтересі без доручення як підстава правовідносин із надання медичних послуг

Поширеною підставою для виникнення правовідносин із надання медичних послуг є вчинення дій із надання медичних послуг без доручення. У вітчизняній літературі до таких віднесені випадки, коли особа, що за станом здоров'я потребує медичної допомоги, не здатна висловити згоду на лікування або відмову від нього [33, с. 8].

Діями в чужому інтересі без доручення може бути кваліфіковано правові дії за відсутності необхідних умов дійсності договору надання медичних послуг. У разі досягнення домовленості між лікарем і фізичною особою (пацієнта) про надання послуги з усіх істотних умов і з дотриманням вимог щодо форми ненадання медичної послуги має кваліфікуватися як одностороння відмова від договору.

У вітчизняній та іноземній доктринах права (зокрема, німецького цивільного права) обґрунтовується теза про те, що договору про надання медичних послуг немає, якщо пацієнт перебуває без свідомості чи в інших невідкладних випадках за наявності реальної загрози його життю, коли медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновителів), опікуна,

підкувальника (ч. 5 ст. 284 ЦК України). Наприклад, хворий доправлений до лікарні непритомним, з нечіткою клінічною картиною захворювання. Для встановлення діагнозу слід виконати пункцію спинного мозку, але батьки хворого згоди на це не дають. Незважаючи на відсутність згоди батьків хворого, лікар виконує цю процедуру, що дає змогу правильно встановити діагноз, застосувати правильні методи лікування і врятувати пацієнтові життя. Обов'язок лікаря діяти саме так зумовлений тим, що надання послуг у такій ситуації має бути кваліфіковане як дії в чужому інтересі без доручення (*negotiorumgestio*).

Цей випадок діяльності в чужому інтересі передбачає дотримання правил щодо надання медичних послуг за умов медичного втручання. Такі послуги зазвичай надаються за згодою пацієнта. Припускається також можливість отримання згоди від третіх осіб – родичів пацієнта, незалежно від віку та дієздатності останнього. При цьому згоду на медичне втручання слід відрізнити від згоди на укладання договору. Необхідною умовою медичного втручання є роз'яснення лікарем пацієнту сутності послуги, що надається, і можливих ризиків.

Медичне втручання щодо пацієнта, який перебуває у несвідомому стані, допускається з волі лікаря за наявності загрози життю або за особливо небезпечного стану здоров'я пацієнта. Втручання у таких випадках допускається за згодою законних представників пацієнта, який є недієздатним або обмежено дієздатним. У всіх інших випадках медичне втручання допустиме виключно після укладання договору надання медичних послуг, роз'яснення пацієнтові значення надаваних послуг, ймовірності ускладнень і отримання згоди пацієнта на втручання.

Такий підхід у певному відношенні є виправданим і допустимим з точки зору вітчизняної доктрини і законодавства у сфері надання медичних послуг, оскільки в цьому випадку зобов'язання виникають з правомірних дій послугонадавача за відсутності договору із замовником (через неможливість отримання волевиявлення отримувача послуги), які є юридично рівноправними учасниками відносин, а тому мають бути кваліфіковані як дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення чужому (глава 79 ЦК України, ст. 1158–1160) або як рятування здоров'я та життя фізичної особи (глава 80 ЦК України, ст. 1161, 1162).

Отже, при наданні медичних послуг за умов медичного втручання, тобто на засадах дій у чужому інтересі без доручення – *negotiorumgestio*, або зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, дії лікаря вважаються вчиненими з дотриманням вимог виправданого ризику при дотриманні положень про медичне втручання, необхідною умовою якого є роз'яснення лікарем пацієнтові сутності послуги, що надається, та можливих ризиків [34, с. 256].

3.5. Медичний делікт як підстава правовідносин із надання медичних послуг

Самостійною підставою виникнення зобов'язань із надання медичних послуг є медичний делікт, під яким розуміється заподіяння неналежним лікуванням шкоди життю чи здоров'ю пацієнта.

Медичний делікт застосовується, якщо в результаті неналежного лікування або невиконання вимог договору з медичного обслуговування життю чи здоров'ю пацієнта було заподіяно шкоду, і договором не передбачено збільшений розмір відповідальності порівняно із законом [35, с. 5].

Застосування медичного делікту базується на теорії спричинення, за якої сам факт заподіяння шкоди, що не є наслідком втручання непереборної сили у процес медичного обслуговування, дає підставу порушити питання про цивільно-правову відповідальність лікувального закладу за дії його працівників.

Сутність цих правовідносин полягає в покладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати завдану шкоду в формі, передбаченій законодавством [35, с. 7].

Основними формами прояву шкідливих наслідків неналежного лікування є такі: а) смерть пацієнта; б) спричинення шкоди здоров'ю пацієнта діями медичних працівників; в) збільшення шкоди здоров'ю пацієнта внаслідок неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків; г) нереалізована можливість зменшити шкоду для здоров'я пацієнта через неналежне виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків.

За підставами виникнення деліктних відносин між лікувальним закладом і пацієнтом розрізняють медичний договірний делікт і позадоговірний делікт [35, с. 11–12].

Договірний медичний делікт наявний у разі заподіяння шкоди життю або здоров'ю пацієнта внаслідок виконання договору про надання медичних послуг.

Позадоговірний медичний делікт має місце в разі заподіяння шкоди життю або здоров'ю пацієнта, який перебуває у стані, що загрожує життю і потребує невідкладних лікувальних заходів, за неналежного лікування закладом охорони здоров'я.

4. Елементи правовідносин із надання медичних послуг

4.1. Суб'єкти правовідносин із надання медичних послуг

Елементами правовідносин із надання медичних послуг є суб'єкти, зміст, об'єкт і предмет цих відносин.

Суб'єктами правовідносин із надання медичних послуг зазвичай виступають пацієнт і заклад охорони здоров'я чи лікар приватної практики. В окремих випадках учасником цих відносин також є законний представник (и) пацієнта, інші суб'єкти, що сприяють наданню медичних послуг (організації медичного страхування тощо).

У зв'язку з цим за суб'єктивним складом розрізняють такі три групи суб'єктів правовідносин з надання медичних послуг: замовник, пацієнт, виконавець (послугонадавач).

Кожна з цих груп учасників відносин з надання медичних послуг, своєю чергою, поділяється на підгрупи залежно від критеріїв класифікації (за формою власності, політико-правовим зв'язком з державою тощо).

Замовником медичної послуги може бути як фізична особа, яка є пацієнтом, так і її законні представники або юридична особа, яка замовляє медичні

послуги для своїх співробітників чи інших осіб. Зокрема, замовником медичних послуг може бути: 1) повнолітня фізична особа або неповнолітня особа, за відсутності заборони з боку законних представників; 2) законний представник малолітньої, неповнолітньої та недієздатної особи, яка стає пацієнтом; 3) юридична особа [22, с. 4].

Суб'єктом, який отримує медичні послуги, є пацієнт. Пацієнт – це фізична особа, яка звернулася до закладу охорони здоров'я за діагностичною, лікувальною або профілактичною медичною допомогою або бере участь у медико-біологічному експерименті. Пацієнтами можуть бути будь-які фізичні особи, як громадяни України, так й іноземні громадяни чи особи без громадянства.

Фізична особа може вважатися пацієнтом за умови, що вона: 1) виявила бажання або дала згоду на надання їй медичних послуг/медичної допомоги закладом охорони здоров'я, що здійснює надання необхідних медичних послуг (за винятком деяких випадків); 2) щодо особи, яка не досягла віку 14 років, а також особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, медичне втручання здійснюється за згодою її законних представників; 3) за медичними показаннями потребує отримання медичних послуг (за винятком деяких випадків).

У правовідносинах із надання медичних послуг щодо осіб, які не досягли 14 років, а також осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними, згоду на медичне втручання щодо яких надають їхні законні представники, останні також є учасниками зазначених правовідносин.

У випадках надання невідкладної медичної допомоги, а також при лікуванні пацієнта з обмеженою дієздатністю (кома, параліч, порушення свідомості тощо) умови і вимоги до пацієнта як суб'єкта правовідносин змінюються. Так, згідно з п. 2 ст. 43 Основ законодавства, у невідкладних випадках, коли існує реальна загроза життю пацієнта, згода пацієнта або його законних представників на медичне втручання не потрібна.

У таких випадках відсутнє безпосереднє волевиявлення пацієнта вступити у правовідносини і можливість укласти з ним договір із закладом охорони здоров'я. Юридичне значення надається волевиявленню родичів пацієнта, а за неможливості швидкого контакту з ними (автомобільна катастрофа, різке погіршення стану здоров'я пацієнта, що проживає в іншому місті тощо) – обов'язку медичного працівника надавати допомогу пацієнтам, закріпленому в нормативно-правових актах, що відображає саму сутність медичної професії.

Правовідносини з надання медичних послуг зазвичай виникають у зв'язку з медичними показаннями, необхідними для отримання медичної допомоги. В окремих випадках правовідносини з надання медичних послуг можуть виникати за відсутності об'єктивних медичних показань. Насамперед до них відносять профілактичні заходи (обов'язкові профілактичні огляди окремих категорій осіб, добровільні профілактичні огляди тощо), а також пластичні операції і подібні до них медичні втручання, які здійснюються, радше, за естетичними, ніж за медичними показаннями [36, с. 15].

Іншим суб'єктом правовідносин із надання медичних послуг є виконавець (послугонадавач) медичної послуги – заклад охорони здоров'я або лікар приватної практики (фізична особа – підприємець).

Суб'єктом правовідносин з надання медичних послуг виступають заклади охорони здоров'я, за таких умов: 1) укладеного з пацієнтом договору на надання [оплатних] медичних послуг чи договору про безоплатне надання медичної допомоги (незалежно від способу укладення договору); 2) правового статусу, який надає можливість провадження відповідного виду медичної діяльності (державна реєстрація як суб'єкта підприємницької діяльності, наявність ліцензії на обраний вид діяльності); 3) належної, підтвердженої документально, кваліфікації медичного персоналу, що здійснює конкретні медичні втручання.

4.2. Зміст правовідносин із надання медичних послуг

Зміст правовідносин із надання медичних послуг становлять суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які реалізуються у поведінці суб'єктів зазначених правовідносин. Наприклад, суб'єктивне право пацієнта у сфері правовідносин з надання медичних послуг полягає в його праві погодитися або не погодитися на запропонований лікарем метод лікування, а юридичний обов'язок – виконувати медичні приписи, правила внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я.

Водночас у медичного працівника, через особливості професії, яскраво виражені обов'язок надавати медичну допомогу фізичним особам, які мають у цьому потребу, а також суб'єктивне право – відмовитися від подальшого ведення пацієнта, якщо той не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожуватиме життю пацієнта і здоров'ю населення.

В юридичній літературі виокремлено три групи прав та обов'язків у правовідносинах із надання медичних послуг: 1) ті, що становлять сутність (основу) правовідносин; 2) специфічні права та обов'язки, закріплені за окремими категоріями громадян; 3) додаткові права та обов'язки [37, с. 6–7].

Перша група прав передбачає право пацієнта на отримання медичних послуг та обов'язок медичного працівника їх надавати. Правовий статус пацієнта полягає в наявності у кожного, хто звернувся за медичною допомогою, права на її отримання. Безумовно, відсутність медичних показань до лікування зробить його неможливим, проте тут йдеться про потенційну можливість кожної фізичної особи, що має потребу, у разі необхідності, отримати якісне лікування.

Державний або комунальний заклад охорони здоров'я, у разі звернення за медичною допомогою фізичної особи, яка потребує лікування, зобов'язані цю допомогу надати.

До першої групи зазначених вище прав та обов'язків можуть бути віднесені права та обов'язки, які виникають у фізичної особи внаслідок укладення договору про надання медичних послуг чи договору про безоплатне надання медичної допомоги, змістом яких передбачено надання висококваліфікованої допомоги в повному обсязі.

Нормативну основу прав людини, що звернулася за допомогою до закладу охорони здоров'я, становлять право кожного на охорону здоров'я і медичну допомогу (ст. 49 Конституції України) і права, передбачені ст. 6 Основ законодавства. Ці права пацієнта є своєрідними універсальними правами, власливими будь-якому варіанту лікування.

Зі змісту Основ законодавства випливає, що у фізичної особи є право на кваліфіковану медичну допомогу, з яким кореспондує відповідний обов'язок закладу охорони здоров'я.

Законодавець визначив права фізичних осіб при наданні медичних послуг як: шанобливе і гуманне ставлення з боку медичного персоналу до пацієнтів; вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я; відповідні вимоги до умов обстеження та лікування; проведення на їхні прохання консультацій інших фахівців, згода і відмова від медичного втручання тощо.

Другу групу становлять специфічні права та обов'язки при наданні медичних послуг, до яких належать право матері на перебування в стаціонарі з дитиною, що потребує догляду, та обов'язок закладу охорони здоров'я забезпечити його реалізацію; право пацієнта на оплачувану відпустку й інші компенсаційні заходи у зв'язку з захворюванням і необхідністю реабілітаційних заходів; право на проведення біомедичних досліджень за наявності певних умов та ін.

Групу специфічних прав та обов'язків становлять лише ті, які виникають за певних ситуацій та обставин. Наприклад, право пацієнта на оплачувану відпустку виникає не після будь-якого захворювання. Обов'язок проведення реабілітаційних заходів виникає лише в частині випадків, які визначають стан здоров'я людини, ефективність лікування, що проводиться, і висновок медичної експертизи. З цими правами пацієнта кореспондує обов'язок закладів охорони здоров'я створювати умови для реалізації зазначених прав. Так, для матері, яка виявила бажання перебувати в стаціонарі зі своєю дитиною, в закладі охорони здоров'я повинні бути створені умови для реалізації зазначеного права.

Третя група – додаткові права та обов'язки. Ці суб'єктивні права та обов'язки можуть виражатися у тих умовах, щодо яких досягнуто згоди при укладанні договору про надання медичних послуг. Йдеться, зокрема про особливості харчування, післяопераційного періоду, окрему комфортабельну палату та інші аспекти перебування пацієнта в стаціонарі.

4.3. Об'єкт правовідносин із надання медичних послуг

Об'єктом правовідносин із надання медичних послуг є ті реальні матеріальні і духовні блага, на набуття яких спрямовано здійснення прав і виконання обов'язків учасників зазначених правовідносин. Правовідносини з надання медичних послуг мають складний об'єкт, до якого зазвичай відносять особисті немайна блага людини (життя і здоров'я), процес надання і результат медичної допомоги (медична послуга).

Дослідники звертають увагу на існування розбіжностей між цільовими настановами різних суб'єктів правовідносин з надання медичних послуг. Якщо цільова настанова суб'єктів, які надають медичні послуги, полягає, передусім, в якісному здійсненні лікування, то метою суб'єктів, які отримують медичні послуги, переважно є кінцевий результат лікування – одужання [36, с. 16].

4.4. Предмет правовідносин із надання медичних послуг

Предмет правовідносин із надання медичних послуг становлять дії їх учасників щодо надання медичних послуг, які охоплюють як власне медичне втручання, так і пов'язані з ним факультативні (обслуговуючі) дії.

Перебуваючи на лікуванні в закладі охорони здоров'я, пацієнт отримує не лише спеціальну медичну допомогу. Йому надаються й інші послуги, як-от: здійснюється догляд, надається харчування, змінюється білизна, організовуються заняття зі спортивної (оздоровчої) гімнастики тощо.

Подібні послуги деякі науковці пропонують визнати складовою медичних послуг [38, с. 40], оскільки вони тісно пов'язані з процесом лікування, без них важче або й неможливо досягти мети медичного втручання. Опоненти такого підходу вважають, що організація різного роду занять має факультативний характер, а тому навряд чи доцільно подібні послуги визнавати складовою медичних послуг, оскільки юридичний термін «медичні послуги» не слід отожднювати зі словосполученням, яке вживається у широкому значенні, коли будь-які дії, пов'язані з лікуванням пацієнта, трактуються як медичні послуги.

Деякі автори вважають цю дискусію безпідставною, оскільки законодавець не сплутує безпосередньо медичні послуги та інші, пов'язані з ними послуги, й відносить до медичних послуг лише профілактичну, лікувально-діагностичну, реабілітаційну, протезно-ортопедичну і зубопротезну допомогу [39, с. 115].

Зазначена теза ґрунтується на ототожненні медичних послуг і медичної допомоги, що потребує уточнення у частині їх співвідношення. Медичну послугу і медичну допомогу доцільно сприймати як юридичне благо і його основний предмет. Надання медичної допомоги є основним, а факультативні заходи – факультативним предметом медичних послуг, які існують як єдиний предмет медичної послуги та надаються у межах договору про надання медичної послуги. При цьому юридична кваліфікація відносин з надання медичних послуг передбачає поширення власне медичних послуг не на будь-які інші, а лише на тісно пов'язані з ними послуги, предмет яких становить відповідна медична допомога – профілактична, лікувально-діагностична, реабілітаційна, протезно-ортопедична і зубопротезна.

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 4. – Ст. 19 (*Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ya : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 2801-XII // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR). – 1993. – № 4. – St. 19.*)

2. Сфера обслуговування при соціалізмі / под. ред. Е. И. Капустина. – М., 1968. – 262 с. (*Sfera obsluzhivaniya pri sotsializme / pod. red. E. I. Kapustina. – M., 1968. – 262 s.*)

3. Основы маркетинга. – 4-е европ. изд. / Г. Армстронг, В. Вонг, Ф. Котлер, Дж. Сондерс; пер. с англ. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2010. – 1200 с. (*Osnovy marketinga. – 4-e evrop. izd. / G. Armstrong, V. Vong, F. Kotler, Dzh. Sonders; per. s angl. – M. : ООО «I. D. Vilyams», 2010. – 1200 s.*)

4. Россинский М. Б. Сфера услуг в экономике развитого социализма / М. Б. Россинский. – Саратов: Изд-во Саратовс. ун-та, 1976. – 152 с. (*Rossinskiy M. B. Sfera uslug v ekonomikerazvitogosotsializma / M. B. Rossinskiy. – Saratov: Izd-vo Saratovs. un-ta, 1976. – 152 s. – S. 10.*)

5. Гончарук К. В. Послуга як економічна категорія / К. В. Гончарук // Збірник наукових праць ВНАУ. – Серія: Економічні науки. – 2011. – № 2 (53). – Т. 2. – С. 24–28 (Honcharuk K. V. Posluha yak ekonomichna katehoriya / K. V. Honcharuk // Zbirnyk naukovykh prats' VNAU. – Seriya: Ekonomichni nauky. – 2011. – № 2 (53). – Т. 2. – С. 24–28).

6. Хмелевська Л. П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України : дис. ... канд. екон. наук / Л. П. Хмелевська. – К., 2002. – 230 с. (Khmelevs'ka L. P. Osoblyvosti rozvytku maloho pidpryyemnytstva u sferi pobutovoho obsluhovuvannya naseleння Ukrayiny: dys. ... kand. ekon. nauk / L. P. Khmelevs'ka. – K., 2002. – 230 s.).

7. Барінов Н. А. Права громадян по договору побутового замовлення та їх захист / Н. А. Барінов. – Саратов, 1973 (Barinov N. A. Prava grazhdan po dogovoru butovogo zakaza i ih zaschita / N. A. Barinov. – Saratov, 1973).

8. Шерстобитов А. Е. Громадянсько-правове регулювання договірних відносин у сфері обслуговування / А. Е. Шерстобитов. – М., 1987 (Sherstobitov A. E. Grazhdansko-pravovoe regulirovanie dogovornykh otnosheniy v sferi obsluzhivaniya / A. E. Sherstobitov. – M., 1987).

9. Шерстобитов А. Е. Громадянсько-правовий договір як засіб захисту прав громадян-споживачів / А. Е. Шерстобитов // Вестник МГУ. – Серія 11. Право. – 1991. – № 6. – С. 15–22 (Sherstobitov A. E. Grazhdansko-pravovoy dogovor kak sredstvo ohranyi prav grazhdan potrebitel'ey / A. E. Sherstobitov // Vestnik MGU. – Seriya 11. Pravo. – 1991. – № 6. – С. 15–22).

10. Суханов Е. А. Договір на обслуговування громадян / Е. А. Суханов, А. Е. Шерстобитов // Вестник МГУ. – Серія 11. Право. – 1984. – № 4. – С. 21–27 (Suhanov E. A. Dogovor na obsluzhivanie grazhdan / E. A. Suhanov, A. E. Sherstobitov // Vestnik MGU. – Seriya 11. Pravo. – 1984. – № 4. – С. 21–27).

11. Кабалкин А. Ю. Громадянсько-правовий договір у сфері обслуговування / А. Ю. Кабалкин. – М., 1980 (Kabalkin A. Yu. Grazhdansko-pravovoy dogovor v sferi obsluzhivaniya / A. Yu. Kabalkin. – M., 1980).

12. Кабалкин А. Ю. Услуга в системе отношений, регулируемых гражданским правом / А. Ю. Кабалкин // Государство и право. – 1994. – № 8–9 (Kabalkin A. Yu. Uslugi v sisteme otnosheniy, reguliruemyykh grazhdanskim pravom / A. Yu. Kabalkin // Gosudarstvo i pravo. – 1994. – № 8–9).

13. Бервено С. М. Поняття і принципи класифікації цивільно-правових договорів та їх класифікаційні утворення (форми) / С. М. Бервено, Р. А. Майданик // Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 896 с. (Berveno S. M. Ponyattya i pryntsyupy klasyfikatsiyi tsyvil'no-pravovykh dohovoriv ta yikh klasyfikatsiyini utvorenniya (formy) / S. M. Berveno, R. A. Maydanyk // Dohovirne pravo Ukrayiny. Zahal'na chastyna : navch. posib. / T. V. Bodnar, O. V. Dzera, N. S. Kuznyetsova ta in.; za red. O. V. Dzery. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 896 s.).

14. Романец Ю. В. Система договорів у громадянському праві Росії / Ю. В. Романец. – М., 2006 (Romanets Yu. V. Sistema dogovorov v grazhdanskom prave Rossii / Yu. V. Romanets. – M., 2006).

15. Бервено С. М. Класифікації договорів за універсальним критерієм поділу / С. М. Бервено // Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 896 с. (Berveno S. M. Klasyfikatsiyi dohovoriv za universal'nym kryteriym podilu S. M. Berveno // Dohovirne pravo Ukrayiny. Zahal'na chastyna : navch. posib. / T. V. Bodnar, O. V. Dzera, N. S. Kuznyetsova ta in.; za red. O. V. Dzery. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 896 s.).

16. Нюхіна П. О. Договір про надання платних медичних послуг: дипломна робота / П. О. Нюхіна. – К., 2005. – 87 с. (Nyukhina P. O. Dohovir pro nadannya platnykh medychnykh posluh: dyplomna robota / P. O. Nyukhina. – K., 2005. – 87 s.).

17. Малєин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малєин. – М.: Юридическая литература, 1981 (*Malein N. S. Grazhdanskiy zakon i prava lichnosti v SSSR / N. S. Malein. – M.: Yuridicheskaya literatura, 1981*).

18. Малєина М. Н. Гражданско-правовой договор на оказание медицинской помощи / М. Н. Малєина // Правоведение. – 1989. – № 2. – С. 29 (*Maleina M. N. Grazhdansko-pravovoyu dogovor na okazanie meditsinskoj pomoschi / M. N. Maleina // Pravovedenie. – 1989. – № 2. – S. 29*).

19. Пташник І. Р. Цивільно-правове регулювання трансплантології в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / І. Р. Пташник. – Івано-Франківськ. – 2015. – 208 с. (*Ptashnyk I. R. Tsyvil'no-pravove rehulyuvannya transplantolohiyi v Ukrayini : dys. ... kand. yuryd. nauk / I. R. Ptashnyk. – Ivano-Frankivsk. – 2015. – 208 s.*).

20. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної допомоги : Наказ МОЗ України від 02.02.2011 р. № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0171-11/card6#Public> (*Pro zatverdzhennya litsenziynykh umov provadzhennya hospodars'koyi diyal'nosti z medychnoyi dopomohy : Nakaz MOZ Ukrayiny vid 02.02.2011 r. № 49 [Elektronnyy recurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0171-11/card6#Public*).

21. Філь І. М. Надання медичної допомоги та виконання професійних обов'язків : проблеми співвідношення (у контексті аналізу ст. 140 КК України) / І. М. Філь // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 325–329 (*Fil' I. M. Nadannya medychnoyi dopomohy ta vykonannya profesiynykh обов'язkiv : problemy spivvidnoshennya (u konteksti analizu st. 140 KK Ukrayiny) / I. M. Fil' // Chasopys Kyuyiv'koho universytetu prava. – 2009. – № 4. – S. 325–329*).

22. Савченко В. О. Медичні послуги як об'єкт цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2014. – 20 с. (*Savchenko V. O. Medychni posluhy yak ob'yekt tsyvil'nykh pravovidnosyn:avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. – K., 2014. – 20 s.*).

23. Большая медицинская энциклопедия / гл. ред. Б. В. Покровский. – 3-е изд. – Т. 26. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – С. 476 (*Bolshaya meditsinskaya entsiklopediya / gl. red. B. V. Pokrovskiy. – 3-e izd. – T. 26. – M.: Sovetskaya entsiklopediya, 1985. – S. 476*).

24. Боечко Е. Родовспоможение как медико-социальная помощь / Е. Боечко // Медичне право. – 2010. – № 6 (II). – С. 7–16 (*Boenko E. Rodovspomozhenie kak mediko-sotsialnaya pomoshch / E. Boenko // Medichne pravo. – 2010. – № 6 (II). – S. 7–16*).

25. Современный экономический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandexru/dict/economic/article/ses3/ses/ses-6191.htm> (*Sovremennyyiy ekonomicheskyy slovar [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://slovari.yandexru/dict/economic/article/ses3/ses/ses-6191.htm*).

26. Боечко Е. Родовспоможение как медико-социальная помощь / Е. Боечко // Медичне право. – 2010. – № 6 (II). – С. 7–16 (*Boenko E. Rodovspomozhenie kak mediko-sotsialnaya pomoshch / E. Boenko // Medichne pravo. – 2010. – № 6 (II). – S. 7–16*).

27. Беляева М. А. Осмысление содержания понятия «медико-социальная работа» / М. А. Беляева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://journals.uspu.ru/i/inst/pedobraz/ped2008/ped_1_2008_4.pdf (*Belyaeva M. A. Osmyslenie soderzhaniya ponyatiya «mediko-sotsialnaya rabota» / M. A. Belyaeva [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://journals.uspu.ru/i/inst/pedobraz/ped2008/ped_1_2008_4.pdf*).

28. Сироткина А. А. Договор оказания медицинских услуг: особенности правового регулирования / А. А. Сироткина. – М.: Статут, 2004 (*Sirotkina A. A. Dogovor okazaniya meditsinskih uslug: osobennosti pravovogo regulirovaniya / A. A. Sirotkina. – M.: Statut, 2004*).

29. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посібник [відп. ред. Р. А. Майданік]. – К. : Юстиніан, 2007. – 912 с. (*Anomaliyi v tsyvil'nomu pravi Ukrayiny : navch.-prakt. posibnyk [vidp. red. R. A. Maydanyk]. – K. : Yustynian, 2007. – 912 s.*).

30. Самофал М. М. Цивільно-правове регулювання надання медичних послуг дітям : дис. ... канд. юрид. наук / М. М. Самофал. – К., 2013. – 213 с. (*Samofal M. M. Tsyvil'no-*

pravove rehulyvannya nadannya medychnykh posluh dityam : dys. ... kand. yuryd. nauk / M. M. Samofal. – K., 2013. – 213 s.).

31. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М.: Спарк, 2001 (*Zhalinskiy A. Vvedenie v nemetskoe pravo / A. Zhalinskiy, A. Rerihht. – M.: Spark, 2001*).

32. Klunzinger E. Einfuehrung in das buergerliche Recht. 5. Aufl / E. Klunzinger. – Munchen: Verlag Vahlen, 1993.

33. Крилова О. В. Цивільно-правове регулювання відносин по наданню медичної допомоги: автореф. ... дис. канд. юрид. наук / О. В. Крилова. – Одеса, 2006 (*Krylova O. V. Tsyvil'no-pravove rehulyvannya vidnosyn po nadannnyu medychnoyi dopomohy : avtoref. ... dys. kand. yuryd. nauk / O. V. Krylova. – Odesa, 2006*).

34. Майданик Р. А. Договір про надання медичних послуг // Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посібник / Р. А. Майданик. – К.: Юстиніан, 2007 (*Maydanyk R. A. Dohovir pro nadannya medychnykh posluh // Anomaliyi v tsyvil'nomu pravi Ukrayiny : navch.-prakt. posibnyk / R. A. Maydanyk. – K.: Yustinian, 2007*).

35. Заварза Т. В. Цивільно-правова відповідальність лікувальних закладів за заподіяння шкоди неналежним лікуванням : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. В. Заварза. – Харків, 2015. – 19 с. (*Zavarza T. V. Tsyvil'no-pravova vidpovidal'nist' likuval'nykh zakladiv za zapodiyannya shkody nenalezhnym likuvannyam : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / T. V. Zavarza. – Kharkiv, 2015. – 19 s.*).

36. Стеценко С. Г. Медичне право України : підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта / за заг. ред. С. Г. Стеценка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с. (*Stetsenko S. H. Medychne pravo Ukrayiny : pidruchnyk / S. H. Stetsenko, V. Yu. Stetsenko, I. Ya. Senyuta / za zah. red. S. H. Stetsenka. – K.: Vseukrayins'ka asotsiatsiya vydavtsiv «Pravova yednist'», 2008. – 507 s.*).

37. Малеин Н. С. Закон и охрана здоровья граждан / Н. С. Малеин, М. Н. Малеина. – М., 1986 (*Malein N. S. Zakon i ohrana zdorovya grazhdan / N. S. Malein, M. N. Maleina. – M., 1986*).

38. Мирошник А. В. Возмездное оказание услуг в гражданском праве России : дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Мирошник. – Саратов, 2003 (*Miroshnik A. V. Vozmezdnoe okazanie uslug v grazhdanskom prave Rossii : dis. ... kand. yurid. nauk / A. V. Miroshnik. – Saratov, 2003*).

39. Федорченко Н. В. Договірні зобов'язання з надання послуг: проблеми теорії і практики : монографія / Н. В. Федорченко. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2015. – 328 с. (*Fedorchenko N. V. Dohovirni zobov'yazannya z nadannya posluh: problemy teorii i praktyky : monohrafiya / N. V. Fedorchenko. – K.: NDI pryvatnoho prava i pidpryyemnytstva NAPrN Ukrayiny, 2015. – 328 s.*).

Майданик Р. А.

Правоотношения медицинского обслуживания и предоставления медицинских услуг по законодательству Украины

Правоотношения по предоставлению медицинских услуг тесно связаны с отношениями в сфере здравоохранения, отношениями домедицинской помощи и медицинского обеспечения. Здравоохранение предполагает возникновение так называемых здравоохранительных правоотношений, которые охватывают отношения во всех сферах, обеспечивающих здоровье человека, в том числе предоставление медицинских услуг, осуществление прав человека в других сферах медицины. Освещена концепция медицинского обслуживания, понятие правоотношений медицинского обслуживания и определено их содержание. Особое внимание уделено основаниям возникновения правоотношений по предоставлению медицинских услуг, в том числе договора о предоставлении

медичинських послуг, односторонньому обіцянню і діям в інтересах третіх осіб без поручення, а також елементам таких правоотношень. Пропонується розглядати медичну послугу в широкому сенсі, відображаючи специфіку отримання безкоштовних медичних послуг в державних і комунальних закладах охорони здоров'я при спеціальних обставинах, визначених законом. Досліджено зміст, предмет, суб'єкти і об'єкти правоотношень надання медичних послуг.

Ключові слова: медичне обслуговування, правоотношення медичного обслуговування, медична послуга, медична допомога, договір про наданні медичних послуг.

Maydanyk R. A.

Legal Relations of Medical Services Provision and Medical Services under the Legislation of Ukraine

Legal relations of medical services are closely connected with the relations in the sphere of health care, relation of pre-medical care and medical services provision. Health care presumes appearance of the so-called legal relations in the sphere of health care, which encompass the relations in all spheres, which provide for the health of the person including medical services and exercising of human rights in other spheres of medicine. The concept of medical services provision was elucidated in article, the definition of the legal relations in the sphere of medical services provision was provided and its scope was outlined. Special attention was paid to the grounds of appearance of the relations in the sphere of medical services including the medical services contract, unilateral promise to perform certain actions on behalf third parties and without their proxy as well elements of such relations. The author suggests considering a medical service in a broad understanding, which determines the peculiarity of free of charge medical services in state or communal health care facilities under specific conditions, which are defined by the law. The content, subject and objects of the medical services relations were researched.

Key words: medical services provision, medical services, legal relations of medical services provision, medical services, medical services contract.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2017

Прийнята до друку 26.06.2017